

DİLİN YAPI BİRİMLERİNİN OLUŞMA VE ALGILANMASININ ŞEMATİK MODELİ

Schematic Model of Creation and Perception of Language Structure
Units

Mayıl B. ASKEROV*

Özet

Bu araştırmanın amacı, dilin işlevleri, dil ve algılama ilkelerine, süreç ve yöntemlerine dayanarak dil yapı birimlerinin psikolengüistik açıdan oluşmasının, benimsenmesinin veya algılanmasının şematik modelini belirlemektir.

Anahtar kelimeler: dil, yapı, birim, gerçeklik, öge, entelekt, simge, süreç

Abstract

This study aims to establish a schematic model for creation according to psycholinguistic view, comprehension, adoption and perception of language structure units based on the functions of language, principles, process and methods with regard to language.

Keywords: Language, structure, unit, reality, component, intellect, symbol, process

Dil yapı birimlerinin oluşmasını sağlayan en önemli etken insanın kendi duyguları ve düşünceleri, benzer şekilde içinde bulunduğu dünya ve onun gerçekleri ile ilgili bilgi vermek isteği ve bunun yanı sıra, diğer insanların duygu ve düşüncelerini, gerçeklerini öğrenme gereksinimidir.

Dilin işlevleri ile ilgili K.Byüler'in fikirlerinin, dil problemlerinin psikolojik açıdan çözülmesi yönünde önemli bir adım olduğunu düşünen R.V.Pazuxin'in fikrine göre "Dilin kullanılma amacını, hatta onun yapısını, tüm birimlerinin içeriğini açıklığa kavuşturabilecek tek yönü, tek işlevi onun iletişim yaratmasıdır" (Пазухин 1963: 90-110).

İletişim derken R.V.Pazuxin bilgi alışverişini kastetmektedir. Söz konusu araştırmasında R.V.Pazuxin K.Byüler'in dilin işlevleri teorisini, N.S.Trubetskoy'un ve R.Yakobson'un aynı yöndeki fikirlerini reddetmiştir. R.V.Pazuxin'in tek işlevlilikle ilgili ana fikri şudur: 1) Dilin tek bir işlevi var

---

* Doç. Dr., Azerbaycan Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü Bakı – Azerbaycan, maybin@rambler.ru

ve bu da iletişimdir, 2) Tüm diğer işlevler bundan türemiştir.

Dilin tek işlevli olması ile ilgili farklı bir fikre Q.V.Kolşanski'de rastlanmaktadır. Q.V.Kolşanski'ye göre dilin ana işlevi fikrin oluşturulmasıdır ve bu toplumsal bir niteliktir. Dilin tüm diğer işlevleri ve anlam (bunu algılama, düşünme anlamında kullanmaktadır) ve iletişim işlevleri bundan türemişlerdir (Колшанский 1975: 31).

A. S. Çikobava dilin birçok işlevi olduğunu söylese de, tüm bu işlevleri bir hiyerarşiye yerleştirmekle, sonuçta safını tek işlevciler sırasında almıştır (Чикобава 1967: 18).

V. A. Avrorin'in fikrinde "Dilin ekspresiv ve iletişim işlevleri bir madalyonun iki yüzüdür" (Avrorin 1975: 36) ve hatta "Dil ifade etmeden fikir üretmez ve fikir üretmeden onu ifade edemez. Bu durum dil gibi şekillenen fikir sürecinin iki yönü olarak değerlendirilmelidir" (Аврорин 1975: 40).

R. A. Budagova'nın kanaati, V. A. Avrorin'in fikrinin devamı olarak değerlendirilebilir: "İletişim ve fikri ifade işlevlerinin birliği olmadan ne dil ne de dille ilgili her hangi bir bilim olamaz" (Будагова 1958: 3).

Dili oluşturan gereksinimleri V. Gumbold şöyle nitelendirmektedir: "Dil sadece dış ihtiyaçlardan, toplumsal ilişki, enformasyon iletişimi ihtiyacından değil, insanlığın iç ihtiyaçlarından oluşmuştur" (Гумбольдт 1859: 10).

L. S. Vıqotski bir yandan şöyle diyor "İletişim mutlaka genelleşmeyi ve sözün anlamının geliştirilmesini kastetmektedir, yani genelleşme iletişimin gelişmesiyle mümkündür", öte yandan, "insanlara özgü psikolojik iletişimin var olma nedeni, insanların kendi tefekkür kabiliyetiyle gerçekliği genel şekilde yansıtabiliyor olmasıdır" gibi fikirlerle "genelleşme ve iletişimin, iletişim ve tefekkürün birliğini" mantık yoluyla anlatmak çabası içindedir (Выготский 1956: 51).

L. A. Kiselyeva tam farklı bir fikir ortaya koymaktadır: "Dilin... eşit hakka sahip bu iki işlevi... tefekkür ve iletişim adlı genel ihtiyaçların kendileri kadar bağımsızdır, onlardan biri diğerinin alt birimi gözüyle görülemez veya onlardan biri diğerinde tamamlanamaz.". L. A. Kiselyeva'nın kanaatine "Dilin ve düşüncenin işlevleri bağımsız

Dilin Yapı Birimlerinin Oluşma Ve Algılanmasının Şematik Modeli

enformasyon ihtiyacı ve bağımsız düşünme ihtiyacı olarak, düşüncenin ve iletişimin kendisi gibi en üst düzeyde yer almaktadır... Düşüncenin ve iletişimin işlevlerini farklı tip ve türlerden olan hiyerarşi sistemleri oluşturmaktadır. Bu sistemin altyapısı olan düşünce ve iletişim işlevleri dilin işlevsel düzeyini oluşturmaktadır ve biz buna birinci aşama diyoruz.” (Киселева 1978: 40). L. A. Kiselyeva dilin işlevlerinin üç düzeyinin olduğunu vurgulamakta ve daha detaylı analizler sonucu düzey sayısının dörde, hatta beşe kadar arttırılabileceğini belirtmektedir (Киселева 1978: 49).

Örnek verdiğimiz araştırmacıların hepsi şunu kabul etmektedir: Dilin iletişim işlevi vardır, dil iletişim ihtiyacından oluşmuştur ve bu konuda tartışmaya neden olabilecek bir fikir veya ihtimal görünmemektedir.

Dilin işlevleri arasında fikir üretmek işlevi de örnek vermiş olduğumuz araştırmacıların büyük çoğunluğunca desteklenen bir düşünce tarzıdır. Ama dilin bu işlevinin varlığı iletişim işlevi kadar yani %100 destek almadı, ufacak da bir şüphe payı bıraktı. Dilin bu işlevi ile ilgili şüphe noktasından ilerlemekle nereye varılabileceğine göz atalım.

Araştırmacılar “Dil ifade etmeden fikir üretmez ve fikir üretmeden onu ifade edemez”. demişlerdi ama gerçekten de fikri üreten dil midir, sorusuyla fikir üretmenin köklerine bakalım.

Genel psikolojik anlamıyla “fikir üretmek” veya “düşünmek” bir beyin aktivitesi olup, beyinde bulunan bilgilerin belli kıstaslar bazında seçilmesi, sıralanması, dizilmesi veya başka bir şekilde elden geçirilmesidir. Beyinde bulunan bilgilerin köklerine bakalım: Gerçeklik öğelerinin belli özelliklerinin, duyu organlarımızın yardımıyla algılanması yoluyla, beynimizde biriken bilgidir.

Fikri üretenin dil olduğunu kabul edersek, beyindeki bilgilerin de sözler, kelimeler şeklinde olduğunu kabullenmek zorundayız. Çünkü dilin işleyişinin sözsüz, kelimesiz gerçekleşme ihtimalinin olmadığı gibi sözden ve kelimedenden farklı bir nesne ile işleyiş yapma ihtimali de yoktur.

Bu durumda ilginç bir seçim karşındayız. Ya söz karşılığı olmayan, yani adı olmayan eşyayı, nesneyi, eylemi, hareketi, durumu anlamadığımızı, bağlantı kuramadığımızı, yani beynimizde söz karşılığı olmayan hiçbir kavram olmadığını kabul etmek durumundayız, ya da

beynimizde bulunan, ama söz ve kelime karşılığı olmayan hiçbir kavramla ilgili fikir üretmediğimizi kabul etmeliyiz.

Sadece adının değil, kendisinin de belli olmadığı binlerce nesne keşif ve icat olundu. “Dilsiz fikir üretilemez” ilkesine göre bunlara da galiba “fikir üretmeden” veya “düşünmeden” oldu demek zorunda mı kalacağız?

Tarafımızdan yapılan araştırmalar, bağlantı kurma ve düşünme gibi beyin aktivitelerinin dil ve onun söz, kelime, söylem ve nutuk gibi öğeleri ile değil, entelekt simgeleri ve kotları ile gerçekleştiğini göstermektedir (Əsgərov 2003:39-43; 2006:115-119). Akıl simgesi, insanın istenilen beyin aktivitesini gerçekleştirmek için kullandığı en küçük birimlerdir.

Bu konuyu, insan beynini “bilgisayarın beyni” ile karşılaştırmak yolu ile şöyle açıklayabiliriz. Herhangi bir bilgi bilgisayarın beynine elektromanyetik dalgalar yardımıyla yazılıyor, orada arşiv şeklinde biriktiriliyor. Bilgisayardaki tüm bilgilerle ilgili yapılan tüm işlemler elektromanyetik dalgaların yardımıyla gerçekleştiriliyor.

Temasta olduğu tüm gerçeklik öğeleri ile ilgili bilgi insan beynine akıl simgeleri yardımıyla kaydolmakta ve orada arşiv şeklinde biriktirilmekte ve gerektiğinde onlarla ilgili tüm beyin aktivitesi de aynı entelekt simgelerinin yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Duyulan söz, okunan metin de gerçeklik öğesi ile temas türlerinden biri olarak algılanmakta ve onların taşıdığı enformasyon da aynı tarzda entelekt simgesine dönüştürülerek insan hafızasına kaydedilmektedir.

Bağlantı kurma ve düşünme gibi beyin aktiviteleri psikodilbilimsel yönden özel araştırmaya tabi tutulmuş (Əsgərov 2006:44-59) ve belli olmuştur ki Sinktual algılama (düşünerek algılama) hariç, diğer algılama türlerinde, dil ve onun unsurları, genel olarak, bağlantı kurmanın birinci aşamasında ve de gerçeklik öğesi ile ilgili bilgi edinme yollarından biri olarak görülmektedir. Dil ve onun unsurları olan söz ve nutuk bağlantısının sonraki faz ve aşamalarına hiçbir katkıda bulunmamaktadır.

Yapılan araştırmalarda dilin de psikodilbilimsel özelliğe sahip olduğu (Əsgərov 2004:60-64) ve bu nedenle, dilin ve algılamanın yüz yüze duran aynalar gibi, birinin diğerinde olanları yansıtma kapasitesine sahip olduğu (Əsgərov 2006:111-115) görüldü. Diğer araştırmacılar tarafından dile “*algılama ve düşünme gibi beyin aktivitelerini oluşturan öğe*” konumu

Dilin Yapı Birimlerinin Oluşma Ve Algılanmasının Şematik Modeli

tanınmasının tam tersine olarak belli oldu ki dil öğelerinin kendisi algılanmanın ve de Sinktual algılanmanın (düşünerek algılama) ürünü gibi nominal şekilde, yani algılama süreçlerinin bozulmayan, bozulması ihtimal dâhilinde olmayan kuralları uyarınca oluşmuşlardır (Əsgərov 2004:16-19; 2006:45-53).

Dil öğelerinin oluşumu sürecinde, söylemlerinin oluşmasının kendine özgü kurallarına tanınan bağımsız ve rastgele belirleme olanaklarının, konuşmacının seçim özgürlüğünün ihtimal edilmesi dahi mümkün değildir. Eğer dil öğelerinin oluşması sürecine de, nutukta olduğu kadar bağımsız ve rastgele belirleme olanakları, seçim özgürlüğü tanınsa, o hâlde, içine dökülen su karışık nesnelere sudan ayıran tencereye aynı dilin taşıyıcıları olan kişilerden biri “süzgap”, biri “süzeğen”, biri “süzgeç” derdi. Bu hâlde aynı millet içinde dil birliği olamazdı, nutuk süreci anlaşılmaz kargaşaya dönüşürdü ve dil hiçbir zaman oluşamazdı.

Dil yapı birimlerinin, azınlığı bilgiyi veren ve alan kişilerce aynı şekilde algılanmış olması şarttır ve A. Şaff'ın fikrince, bilgi iletişimi bu yolla sağlanabilir (Шафф 1963: 343). Dil ve onun yapı birimleri, bu dilde konuşan tüm kişilerin ortak bilgi iletişimi aleti olması nedeniyle, yeni oluşan her bir dil yapı birimi bu dilin tüm fertlerince aynı tarzda tanınmalıdır ve A.Şaff da, verimli bilgi iletişimi derken, bunu kastetmektedir (Шафф 1963: 344). Aksi hâlde bir fert veya grubun yaratmış olduğu yeni dil yapı birimi sadece bu fert veya grup için belli bir anlam ifade ederdi. Bu fert veya grubun ait olduğu dilin diğer taşıyıcıları içinse, hiç bir anlam ifade etmeyen sesler veya harfler zincirinden başka bir şey olamazdı.

Dil yapı birimlerinin oluşması, algılanması, benimsenmesi veya algılanması ile ilgili, özetle söylediklerimize dayanarak (daha detaylı bilgi için atıf verdiğimiz kaynaklara bakınız), dil yapı birimlerinin oluşması, algılanması veya benimsenmesi ile ilgili aşağıdaki sonuçlara varabiliriz:

- 1) Dil yapı birimleri, birinci algılama yöntemi esasında ve aşağıdaki işlem sırasıyla oluşmaktadır:

Süreç	Dil yapı biriminin oluşması
Yöntem	Birinci algılama yöntemi

1. Aşama	Gerçeklik ögesi ile tanışma
2. Aşama	Gerçeklik ögesine uygun algılanma / bağlantı kurma sürecinin gerçekleşmesi
3. Aşama	Birinci akıl simgesinin oluşması
4. Aşama	Bilgi iletişimi gereksinimi
5. Aşama	Algılama süreci
6. Aşama	İkinci akıl simgesinin oluşması
7. Aşama	Dil yapı biriminin oluşması

2) Dilde mevcut olan dil yapı birimlerinin benimsenmesi veya algılanması ikinci algılama yöntemi ve aşağıdaki işlem sırasıyla gerçekleşmektedir:

Süreç	Mevcut dil yapı birimlerinin algılanması
Yöntem	İkinci algılama yöntemi
1. Aşama	Bilgi iletişimi gereksinimi
2. Aşama	Dil yapı birimi ile tanışma
3. Aşama	İkinci akıl simgesinin oluşması
4. Aşama	Gerçeklik ögesi ile vasıtasız veya vasıtalı tanışma
5. Aşama	Birinci akıl simgesinin oluşması veya anlam bağı kurulması

3) Yetkin yaşta anadilden sonra öğrenilen ikinci ve daha sonraki dillere ait dil yapı birimlerinin algılanması, birinci dilde mevcut olan dil yapı birimlerinin algılanması yolu ve ikinci algılama yöntemi ile gerçekleşmekte, ama üçüncü ve beşinci aşamalarda küçük farklar görülmektedir:

Süreç	İkinci dile ait dil yapı birimlerinin algılanması
Yöntem	İkinci algılama yöntemi
1. Aşama	Enformasyon iletişimi gereksinimi
2. Aşama	İkinci dile ait dil yapı birimi ile tanışma ve onun birinci dile ait dil yapı birimi ile kıyaslanması
3. Aşama	İkinci akıl simgesinin oluşması
4. Aşama	Gerçeklik ögesi ile vasıtasız veya vasıtalı tanışma
5. Aşama	Birinci akıl simgesi ile birleşme

4) Yetkin yaşta anadilden sonra öğrenilen ikinci ve daha sonraki dillere ait dil yapı birimlerinin birinci dilde karşılığının mevcut olmadığı durumlarda (örneğin, Azərbaycan dilindəki **abdəst**, **aftafa** kelimelerinin Rus dilində, Rus dilinə ait **vıskazıvanie** kelimesinin Azərbaycan dilində karşılığı olmadığı gibi, Türkçede karşılığı **söylem**dir), ikinci dile ait dil yapı birimlerinin algılanması, birinci dile ait dil yapı birimlerinin algılanması şeması uyarınca gerçekleşmektedir.

KAYNAKLAR:

1. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. Л. 1975.
2. Будагова Р.А. Введение в науку о языке. М. 1958.
3. Чикобава А.С. К вопросу о взаимоотношении мышления и речи в связи с ролью коммуникативной функции – «Язык и мышление», М. 1967.
4. Əsgərov M.B. Gerçəklik elementinin intellekt obrazları. «Tədqıqlər». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2003, № 4, s. 39-43; Dərketmə və təfəkkürün vahidləri. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin «Xəbərləri», Humanitar elmləri seriyası, Bakı, 2006, №4, s. 115-119.
5. Əsgərov M.B. Dilin psixolinqvistik mahiyyəti. «Tədqıqlər». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2004, № 2, s. 60-64.
6. . Əsgərov M.B. Dərketmənin mexanizmi (məqalə). «Tədqıqlər». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2006, N 4 s. 44-59.
7. Əsgərov M.B. Dil və dərketmədə qarşılıqlı əksolunmalar. “Elmi axtarışlar”, AMEA Folklor İnstitutunun elmi toplusu, XXV buraxılış, Bakı, «Səda» 2006, s. 111-115.
8. Əsgərov M.B. Ümumi dərketmə prosesində sinktual dərketmənin rolu (psixolinqvistik araşdırma). «Tədqıqlər». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2004, № 1, s. 16-19; Sinktual dərketmədə dilin iştirakı (məqalə). «Terminologiya məsələləri», AMEA *Terminologiya* komissiyası, Bakı, «Elm» 2006, c. 39-43; Təfəkkür prosesləri baxımından dilin yaranması (məqalə). «Tədqıqlər». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2008, N 4 s. 45-53.
9. Гумбольдт В. О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на умственное развитие человеческого рода. Введение во всеобщее языкознание. Спб, 1859.
10. Киселева Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. Ленинград, Издательство «Ленинградского университета», 1978.
11. Колшанский Г.В. Соотношения субъективных и

объективных факторов в языке. М. 1975

12. Пазухин Р.В. Учение К.Бюлера о функциях языка как попытка психологического решения лингвистических проблем. – «Вопросы языкознания», 1963, с.90-110

13. Шафр А. Введение в семантику. М. 1963

14. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования М. 1956.